

УДК 323.28:578/579(477+100)«20»

Уляна Шупка,
аспірант кафедри міжнародного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТЬ ТЕРОРИЗМУ ТА БІОЛОГІЧНОГО ТЕРОРИЗМУ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей співвідношення дефініцій понять тероризму та біологічного тероризму в міжнародному кримінальному праві. Аналізуються наукові підходи різних вчених як щодо розуміння поняття тероризму, так і щодо розуміння поняття біологічного тероризму, а також окремі міжнародно-правові норми, що регулюють це питання. Встановлюються окремі особливості співвідношення цих понять та робляться висновки щодо цього.

Ключові слова: тероризм, біологічний тероризм, терористичний акт, міжнародне кримінальне право, міжнародна відповідальність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Необхідність досліджувати співвідношення дефініцій понять тероризму та біологічного тероризму вбачаємо в тому, що сьогодні немає єдиного загального визначеного розуміння як поняття тероризму, так і поняття біотероризму в науці міжнародного кримінального права. Існують різні доктринальні підходи як щодо поняття тероризму, так і щодо поняття біологічного тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблеми співвідношення дефініцій понять тероризму та біологічного тероризму як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці міжнародного кримінального права практично ніким раніше не досліджувались. Отже, це дослідження є першим.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основною ціллю статті є встановлення особливостей співвідношення дефініцій понять тероризму та біологічного тероризму в міжнародному кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Очевидним є те, що біологічний тероризм є різновидом тероризму взагалі, тому наше завдання зводимо до виявлення тих характерних ознак, які виділяють його в матриці моделей суспільно небезпечної поведінки, охоплюваних такою загальною категорією, як «тероризм».

Однак у науці міжнародного кримінального права немає однозначності і в трактуванні самої базової категорії тероризму. Як справедливо відзначають деякі автори навчального посібника з тероризму, «... кожний, хто намагається досліджувати тероризм, переконується в наявності стількох же його визначень, скільки висловлено думок з цього питання» [1, с. 23]. Таке явище зумовлене насамперед тим, що об'єктивно тероризм становить собою складне, багатомірне явище, що посягає на різні охоронювані законом сфери життєдіяльності людей будь-якими способами, а саме поняття «тероризм» складається із соціальної, політичної й кримінальної характеристик [2, с. 27]. Тому воно досить суперечливо трактується в політичному дискурсі, науці, законодавстві й неоднозначно сприймається на практиці.

У зарубіжній науці є думка, що необхідність формування однакового, універсального визначення поняття міжнародного тероризму має сумнівне значення для запобігання його проявам і боротьби з ним [3, с. 27]. Прихильники такої позиції вважають, що більш ефективним і значимим як із теоретичної, так й із практичної точки зору є підхід, що припускає вироблення визначення поведінки, яка, з погляду світового співтовариства, є неприйнятною, й ухвалення рішення про запобігання їй і боротьбу шляхом розроблення ефективних засобів здійснення й забезпечення заходів відповідно до встановлених принципів і норм міжнародного права. Тобто замість того, щоб дати абстрактне визначення цьому явищу, автори вважають, що необхідно розробити конкретний пере-

лік видів діяльності або дій, які міжнародне співтовариство вважає неприйнятними і які розглядають як поведінку терористичного характеру [4, с. 241].

Так, наприклад, проаналізувавши відомі визначення поняття «міжнародний тероризм», що були сформульовані у 70-80-х роках ХХ-го століття, а також тлумачення розглядуваного явища, подані в різних наукових виданнях, можна зробити висновок про те, що головною, характерною рисою (сутнісною ознакою) міжнародного тероризму є те, що він, по-перше, проявляється в неоднорідних, різноманітних діяннях, що включають широке коло охоронюваних суспільних відносин (захоплення заручників, акти вандалізму й убивств, дії, що загрожують суспільній безпеці, громадський порядок і т. д.) [5, с. 4].

По-друге, використання крайніх форм насильства або погрози застосування такого насильства, а також мета терористичних актів порушують межі заподіяваних ними руйнувань, тілесних ушкоджень, смерті і т. д. [6, с. 89]. Цілі актів тероризму досягаються шляхом психологічного впливу на осіб, що не є безпосередніми жертвами насильства; жертв тероризму обирають переважно за їх символічним, ніж дійсним значенням [7, с. 5].

У такому ракурсі міжнародний тероризм спочатку трактували як навмисне суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), що посягає на суспільні відносини, що регулюють міждержавні зв'язки, міжнародний правопорядок, шляхом заподіяння (або погрози заподіяння) у будь-яких формах істотної шкоди життєво важливим інтересам держав (світового співтовариства) для досягнення міжнародно-правових цілей. На думку авторів, це визначення міжнародного тероризму в цей період відображало його основні характеристики, було досить лаконічним і могло бути правовою основою протидії йому [8, с. 27].

Своєю чергою Д. Б. Левін визначав міжнародний тероризм як «... вбивство дипломатичних представників і взагалі політичних діячів іноземних держав з метою посилення міжнародної напруженості й поширення політичних і військових конфліктів» [9, с. 83].

Цитоване визначення відображає міжнародно-правовий погляд на сутність міжнародного тероризму, характерний для 70–80-х рр. ХХ століття – часів, коли об'єктом зазіхання терористів дійсно були «дипломатичні представники й політичні діячі іноземних держав».

Проте, враховуючи міжнародно-правовий аспект дослідження та вивчення цієї проблеми, необхідно з'ясувати зміст понят-

тя «міжнародний тероризм». Як видовий елемент тероризму, міжнародний тероризм, маючи загальні ознаки цього явища, має, природно, свої ознаки, які, на жаль, також не одержали загально визнаного концептуального й правового закріплення. Тут також можна спостерігати широкий спектр оцінок і думок.

Так, правовий аналіз базових підходів щодо дефініції поняття тероризму в міжнародно-правових актах універсального й регіонального характеру, закордонних працях дає змогу виділити такі його загальні ознаки.

1. Ціль тероризму – залякування (лякання) населення, порушення суспільної безпеки, вплив на діяльність органів державної влади або міжнародних організацій.

2. Зміст тероризму полягає в насильстві, інших суспільно небезпечних діяннях або погрозі їх здійснення, а також у діях з їх організації, підготовки, фінансування, планування, виконання, а ще у вигляді пособництва в будь-якій формі або підбурювання до такого здійснення.

3. Наслідки тероризму – смерть фізичної особи або групи осіб, заподіяння шкоди здоров'ю людини, заподіяння значного матеріального збитку, інші суспільно небезпечні наслідки [10, с. 241].

Аналіз глобальних угод дає можливість відносити до нього: а) вибухи у приміщеннях посольств, місій, представництв або штаб-квартирах міжнародних організацій; б) диверсійні акти на вулицях, вокзалах, в аеропортах, культурних центрах, промислових спорудженнях, у приміщеннях для торговельної й професійної діяльності, пов'язані зі знищенням або ушкодженням майна й заподіянням людям тілесних ушкоджень або смерті; в) навмисне використання вибухових пристроїв, вбудованих у пакунки, бандеролі, листи й інші поштові відправлення; г) будь-який диверсійний акт проти суспільних споруджень; д) змова з метою здійснення актів міжнародного тероризму й співучасть у них у будь-якій формі й ін. [11]. Також міжнародні угоди до актів міжнародного тероризму відносять: захоплення заручників, піратство, акти, спрямовані проти безпеки цивільної авіації, незаконне захоплення й використання ядерного матеріалу.

Найбільш правильний методологічний підхід до визначення цього поняття використаний у документах Інтерполу щодо боротьби з міжнародним тероризмом починаючи з 1986 року. Він полягає у визначенні ознак, що свідчать про міжнародний характер терористичного діяння. Відповідно до цих документів тероризм має міжнародне значення, якщо:

1) цілі, оголошені лідерами терористів, стосуються більш ніж однієї країни;

2) терористичні групи користуються підтримкою (матеріальною й іншою) з-за кордону;

3) готування терористичних актів починається в одній країні, а закінчується в іншій;

4) акт спланований або підготовлений в одній країні, а відбувався в іншій;

5) жертвами акту є громадяни різних країн або службовці міжнародних організацій;

6) шкода заподіюється різним країнам або міжнародним організаціям [12, с. 2].

Щодо сучасного біотероризму, основу якого становить використання його суб'єктами біологічних засобів, здатних спричинити масову загибель людей, то, безумовно, він є різновидом тероризму загалом. Головна мета біотероризму – владарювання над людьми без знищення матеріального світу.

У науковій і спеціальній літературі трапляються різні трактування поняття біологічного тероризму, які заслуговують на увагу. У більшості дефініцій простежуються такі ознаки біотероризму, як застосування біологічних агентів або токсинів, ураження людей, тварин і рослин у результаті впливу агентів або токсинів, ціллю є залякування населення або вплив на органи влади.

Наприклад, у працях окремих вчених у сфері дослідження біологічної зброї його визначають як «... використання небезпечних біологічних агентів для заподіяння загрози життю і здоров'ю людей заради досягнення цілей політичного й матеріального характеру» [13, с. 63]. Інші вчені подають більш просте визначення поняття біологічного тероризму як терористичних актів з використанням біологічної зброї або її окремих складників [14, с. 294].

Досить цікаво трактують його автори наукових видань «Захист людини в надзвичайних ситуаціях» [15, с. 193] і «Специфічна індикація патогенних біологічних агентів» [16, с. 273]. Біологічний терористичний акт вони визначають як застосування біологічних агентів (патогенів) шляхом навмисного прихованого зараження середовища проживання людини (повітря замкнених просторів, місцевості з об'єктами, що перебувають на ній, рослинністю, сільськогосподарськими культурами, відкритих водойм і водопровідної мережі, продовольства, тварин) або ж шляхом здійснення вибухів, створенням умов для аварій іншим методом на об'єктах біотехнологічної промисловості, у мікробіологічних лабораторіях, що працюють із патогенними для людини й тварин мікроорганізмами, з елімінацією останніх у зовнішнє

середовище за межі цих об'єктів (лабораторій). Цінність визначення біотероризму полягає в тому, що воно інформує дослідника про різноманітні способи здійснення актів біотероризму.

Досить змістовна дефініція біологічного тероризму міститься в іншій науковій праці. У ній біологічний тероризм розглядають як «... навмисне застосування окремими особами, терористичними групами або організаціями біологічних засобів для ураження людей, сільськогосподарських тварин і культурних рослин з метою знищення або знешкодження людей, нанесення економічних втрат країні, нав'язування певної лінії поведінки в сфері розв'язку внутрішніх і зовнішніх спорів» [17, с. 665]. Таке визначення біотероризму є, мабуть, одним із найбільш чітких серед тих, що трапляються в літературі.

Окрім цього, в деяких наукових працях вживають два терміни: «акт біологічного (бактеріологічного) тероризму» і «біологічний тероризм». Під першим терміном автори розуміють одиничний факт застосування або спроби застосування бактеріологічних культур (бактерій, вірусів, токсинів, грибків і т. д.) для порушення епідемій або епізоотії з метою тиску на органи державної влади для прийняття рішень, що висуваються терористами. Широке ж використання з метою терористичної діяльності бактеріологічних культур називають «біологічним тероризмом» [18, с. 42].

Досить цікавим у цьому контексті є ще один підхід, згідно з яким під біотерористичним актом розуміють кожен зі способів цілеспрямованого впливу або безпосередньо на людину, або опосередковано через спожиті нею продукти рослинного, тваринного й штучного походження, застосовувані з метою зниження тривалості й якості життя [19, с. 49]. Однак таке визначення біотероризму є надмірно розширеним, внаслідок чого до різновидів біотероризму можна віднести різні форми насильства, руйнування екології й навколишнього середовища, ненадання людині (наприклад, дитині) продуктів харчування й безліч інших дій, що не мають до біотероризму жодного стосунку.

Акти біологічного тероризму можуть бути як відкритими (оголошеними, демонстративними), так і закритими (тобто замаскованими під що-небудь). У визначеннях подекуди трапляються згадки про прихований спосіб таких актів, хоча на практиці неодноразово мали місце й демонстративні акти застосування біологічних патогенів. Прикладом може бути випадок зараження продуктів у магазинах і ресторанах США в 1984 р. бойовиками секти «Рейнеші» [20]. Терористи застосували тоді один зі збудни-

ків, часто використовуваний у біологічній зброї, – сальмонелу. Метою цієї акції був зрив виборів і здобуття політичного контролю в окрузі Орегон.

Служба з контролю й попередження захворювань уряду США під «біотерористичною атакою» має на увазі «... навмисне використання вірусів, бактерій і інших біологічних агентів (мікроорганізмів) для порушення захворювань і смертності в людей, тварин або рослин» [21]. Очевидно, визначення характеризує біотероризм з погляду компетенції відповідного державного органу, у зв'язку з чим не містить вказівки на суб'єкт і об'єкт цієї діяльності й не містить у собі вказівки на ті цілі, заради яких і спричиняють спалахи захворювань, а також не містить вказівки на суб'єктивний бік цього діяння. Проте все що підпадає під визначення застосування біологічної зброї державами під час воєнних дій (хоча це й заборонено міжнародними договорами, зокрема Женевською конвенцією від 1925 р.), з одного боку, і все, що повсякденно практикується у сфері застосування біологічних агентів з метою зменшення популяції живих істот, що наносять шкоду сільському господарству, – з іншого, мабуть, не є актами біологічного тероризму [22, с. 5].

У виданому Інтерполом «Посібнику з прогнозування й запобігання актам біотероризму» міститься така дефініція досліджуваного поняття: «біотероризм – це навмисне використання біологічних агентів (бактерій, вірусів і т. п.) або токсинів для завдання збитків або знищення людей, тварин або рослин для залякування або відмінування урядом або громадянського суспільства до проходження певним політичним або соціальним цілям» [23, с. 7].

Можна вважати безперечним той факт, що біологічний тероризм відрізняється від терористичних актів іншого типу саме за характером і змістом діяння, що припускає використання специфічних речовин – біологічних агентів або токсинів. Близьким за змістом до терористичного акту є диверсія. Обидва ці злочини можуть бути скоєні із застосуванням біологічного вражаючого агента. Звідси виникає необхідність розмежування цих складів злочинів.

Під час аналізу біологічного тероризму з об'єктивної точки зору, не можна не звернути увагу на підвиди його прояву. Застосовуючи біологічну зброю, терористи можуть мати зовсім різні цілі. Залежно від цього можна виділити такі різновиди біологічного тероризму: релігійний (коли фанатиків, сепаратистів або просто психічно хворих людей приваблює демонстраційний аспект

біологічного тероризму); політичний (для вирішення політичних проблем, дестабілізації ситуації в країні); економічний (як спосіб конкурентної економічної боротьби, коли можуть постраждати галузі сільського господарства) [24, с. 131].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі. Говорячи про співвідношення понять тероризму й біотероризму, необхідно констатувати, що в науці міжнародного кримінального права домінуючою й незаперечною є точка зору, згідно з якою біотероризм є різновидом тероризму взагалі й має найважливіші властиві йому ознаки, включаючи залякування населення й вплив на прийняття рішень органами держави або міжнародними організаціями. Виділення ж біологічного тероризму в самостійний вид тероризму, що характеризується підвищеною суспільною небезпекою, відбувається насамперед за ознаками об'єктивної сторони – діяннями, способами і засобами здійснення.

Що ж стосується співвідношення понять біологічного тероризму і міжнародного тероризму, то тут необхідно відзначити таке. Біологічний тероризм слід розглядати як різновид міжнародного тероризму, якщо він характеризується ознаками, що свідчать про міжнародний характер складу його діяння. Такі ознаки чітко зафіксовані в документах Інтерполу з боротьби з міжнародним тероризмом.

Зважаючи на механізм здійснення актів біотероризму й настання його наслідків, в основі яких лежить поширення інфекції, можна припустити, що його жертвами в багатьох випадках можуть стати громадяни різних країн, а шкода буде заподіяна не одній, а багатьом державам, тому зазвичай біотероризм має міжнародний характер, тобто його можливо розглядати як різновид міжнародного тероризму. Окрім цього, характеризуючи склад біотероризму, потрібно враховувати одну значиму особливість. Біологічний тероризм є одним із різновидів тероризму й має всі ознаки цього злочину, а більшість ознак складу злочину в різних видах тероризму ідентичні. Розмежовують їх переважно за ознаками об'єктивної сторони злочину. У цьому зв'язку характеризують біотероризм за ознаками тероризму з виявленням відмінних ознак біологічного тероризму.

Отже робимо висновок, що нині єдиного систематизованого наукового підходу щодо дефініції понять як тероризму, так і біотероризму немає. Усі сучасні підходи щодо розуміння тероризму і біотероризму різняться. Відчувається гострий брак вихідного теоретичного матеріалу для узагальнення.

Однак проблема полягає не стільки у різноманітності цих підходів, скільки в тому, що, недостатньо науково пізнаний, цей різновид тероризму може стати соціальним детонатором великих змін, які можуть відбутися як в окремих країнах і регіонах, так і в архітектурі системи міжнародних відносин загалом.

Список використаних джерел:

1. Терроризм: борьба и проблемы противодействия: учебное пособие для студентов юридических вузов / под ред. В. Я. Кикотя, Н. Д. Эриашвили. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2004. С. 23.
2. International Terrorism as a Political Weapon. Oslo, 1998. P. 27.
3. Dias-Barrado С.М. The definition of terrorism and International Law// International legal dimension of terrorism. Edited by Pablo Antonio Fernandez-Sanches. Leiden. Boston, 2009. P. 27–41.
4. Schmidt Alex P., Longman Albert J. Political Terrorism. A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature. Amsterdam e.a.: SWIDOC and Transatlantic Books, 1998. P. 241–447.
5. Contemporary Research on Terrorism Aberdeen, 1987. P. 4–28.
6. Schmiolt A. Political Terrorism. Amsterdam, 1988. P. 89–96.
7. Crenshaw M. Terrorism and International Cooperation. N.Y., 1989. P. 5–18.
8. Waugh W. International Terrorism: How Nations respond to Terrorists. Salisbury, 1982. P. 27.
9. Левин Д.Б. Ответственность государства в современном международном праве. М.: 1986. С. 83.
10. Schmidt A. P., Longman Albert J. Political Terrorism. A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature. Amsterdam, SWIDOC and Transatlantic Books. 1998. P. 241-447.
11. Терроризм Международный. Энциклопедия Юриста. URL: <http://eyu.sci-lib.com/article0002211.html>
12. Guide for Combating International Terrorism. OIPC. Interpol № 373/2. 1986. P. 2.
13. Евстигнеев В. И., Рябихин Л. Ф., Щербаков Г. Я. Проблемы биологической безопасности и борьбы с биотерроризмом. Дипломатический ежегодник: сб. Статей / колл. авторов. М.: Науч. книга, 2004. С. 63.
14. Терроризм и контртерроризм в современном мире: аналитические материалы, документы, глоссарий / под ред. О. А. Колобова. М.: Эксперт, 2003. С. 294.
15. Защита человека в чрезвычайных ситуациях. 2-е изд. (расшир. и доп.). М.: Ренинформ, 2002. С. 193.
16. Специфическая индикация патогенных биологических агентов: Практич. руководство / под ред. академика РАМН, профессора Г. Г. Онищенко. М.: МП Гигиена, 2006. С. 273.
17. Требин М.П. Терроризм в XXI веке. Мн.: Харвест, 2004. С. 665.
18. Хлобустов О.М. О некоторых понятиях и терминах в сфере борьбы с современным терроризмом. Российский следователь. 2006. № 5. С. 42-47.
19. Пальцев М. А. Биологическое оружие – проблема национальной безопасности государства. Национальная безопасность. 2002. № 1-2. С. 49.
20. Рубинштейн Э. Биотерроризм: значение антимикробных препаратов: лекция. URL: http://www.antibiotic.ru/cmac/2001_3-4/290jext.htm
21. Centre for Disease Control And Prevention. Bioterrorism Overview / Официальный сайт Службы по контролю и предупреждению заболеваний США. URL: <http://www.bt.cdc.gov/bioterrorism/overview.asp>
22. Tiiagi Y. Political Terrorism: National and International Dimensions. Twenty First Annual Conference of Indian Society on International Law. New Dehli, 1987. P. 5.
23. Bioterrorism incident pre-planning and response guide. ICPO-Interpol. 2007. P. 7.
24. Моренков О. С. Биотерроризм – взгляд со стороны. Высокотехнологичный терроризм: материалы российско-американского семинара (Москва, 4-6 июня 2001 г.). М., 2002. С. 131.

Статья посвящена исследованию особенностей соотношения дефиниций понятий терроризма и биологического терроризма в международном уголовном праве. Анализируются научные подходы различных ученых как в понимании понятия терроризма, так и в понимании понятия биологического терроризма, а также отдельные международно-правовые нормы, регулирующие этот вопрос. Устанавливаются отдельные особенности соотношения этих понятий и делаются выводы относительно этого.

Ключевые слова: терроризм, биологический терроризм, террористический акт, международное уголовное право, международная ответственность.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the ratio of the definition of the concepts of terrorism and biological terrorism in international criminal law. Analyzed as scientific approaches of different scholars both in terms of understanding the concept of terrorism, both in terms of understanding the concept of biological terrorism, as well as certain international legal rules governing this issue. Some aspects of the correlation of these concepts are established and conclusions are drawn about this.

Key words: terrorism, biological terrorism, terrorist act, international criminal law, international responsibility.